

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
АКАДЕМІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

На правах рукопису

ЯКОВЕНКО Лариса Петрівна

ФОРМУВАННЯ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ
СТУДЕНТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЗАСОБАМИ МУЗИКИ

13.00.04 - професійна педагогіка

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1996

ДИСЕРТАЦІЄЮ Є РУКОПИС

ЛННБ України ім.В.Стефаніка

Робота виконана в Рівненському державному педагогічному університеті імені Стефана Рудницького

00757066 (V)

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК: кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
МИРОПОЛЬСЬКА Наталія Євгенівна

ОФІЦІЙНІ ОПОНЕНТИ: доктор педагогічних наук,
професор
РУДНИЦЬКА Оксана Петрівна

кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
БІБІК Надія Михайлівна

ПРОВІДНА УСТАНОВА: Херсонський державний педагогічний
інститут ім. Н.К.КРУПСЬКОЇ

Захист відбудеться " 11 " грудня 1996 р.
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
Д 01.61.01 в Інституті педагогіки і психології
професійної освіти АПН України за адресою:
254060, м.Київ, вул. М.Берлінського, 9,
зал засідань (V поверх)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту
педагогіки і психології професійної освіти АПН України.
(254060, м.Київ, вул. М.Берлінського, 9)

Автореферат розіслано " 4 " листопада 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Г.М.ЦИБУЛЬСЬКА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дослідження і ступінь розробленості проблеми. Підвищення ролі загальнолюдських цінностей, збагачення духовної культури, відновлення зв'язків з національними джерелами, зростання інтелектуального та творчого потенціалу особистості викликають необхідність створення оновлених педагогічних концепцій освіти та навчання, які сприяють не тільки передачі учням певного обсягу знань та вмінь, але й розвитку творчого мислення, мобілізації внутрішніх сил, духовної активності, здібностей до самоосвіти та самовдосконалення.

У руслі сучасних тенденцій гуманізації та гуманітаризації освіти, спрямованих на пошуки дійових механізмів гармонізації розвитку людини, перспективним є культурологічний підхід, згідно з яким формування особистості розглядається в контексті залучення людини до світової культури, перетворення її надбавь в культуру конкретної особистості.

Дійовим засобом виховання творчої особистості є музичне мистецтво, яке безпосередньо впливає на її світогляд, мислення та художній розвиток. Проте виховні можливості музики не реалізуються самі по собі, а вимагають серйозної і багатогранної духовної та інтелектуальної діяльності.

Одним з напрямів педагогічних пошуків розв'язання зазначеної проблеми є вивчення та формування художнього мислення особистості, здійснюваних на матеріалі мистецтва, зокрема, музики як одного з його видів.

Поняття «художнє мислення» ми вважаємо основоположним для визначення специфіки музики як продукту діяльності художнього мислення в звукових образах, оскільки воно адекватно відображає всі елементи музичного цілого.

Художнє мислення є специфічною здатністю людської свідомості, що розвивається в процесі сприйняття, створення та інтерпретації творів мистецтва, формою розумового процесу, яка зумовлена емоційно-образним характером природи мистецтва і включає в себе як інтелектуальну сферу свідомості, так і емоційні переживання.

Успішне розв'язання даної проблеми має важливе теоретичне та практичне значення у зв'язку з необхідністю розробки шляхів і засобів розвитку культури мислення особистості, підвищення ефективності художнього виховання студентської та учнівської молоді.

Проблема формування художнього мислення особистості складна і багатогранна. Вона є об'єктом дослідження ряду наук: психології, філософії, педагогіки, мистецтвознавства, соціології, логіки та ін.

У філософській літературі проблема художнього мислення традиційно пов'язується з розкриттям специфіки художнього пізнання дійсності, вивченням природи художньої творчості /Ю.Б.Борев, А.Я.Зісь, Г.Л.Єрмаш, М.Л.Лейзеров та ін./

Системний підхід до вивчення художнього мислення, пошуки його місця серед видів розумової діяльності реалізуються у психологічній науці /А.В.Брушлинський, О.М.Леонтьєв, Г.Д.Луков, К.К.Платонов та ін./

У педагогіці зазначена проблема розглядається в контексті формування цілісної творчої особистості, пов'язується з розкриттям у художній діяльності її творчих здібностей /Л.В.Григоровська, І.М.Карпенко, М.Ф.Лучанова, Т.І.Цвєлих, Г.П.Шевченко та ін./

Визначальна роль у формуванні художнього мислення дітей та підлітків належить вчителю загальноосвітньої школи, професійна підготовка якого включає володіння навичками та вміннями педагогічного

керівництва музичним розвитком учнів. У професіограмі майбутнього вчителя музики /Л.Г.Арчажнікова, Г.М.Падалка та ін./ значне місце відводиться розвитку у студентів пединститутів художньої культури, оволодінню естетичними знаннями, вміннями і навичками сприйняття та інтерпретації творів мистецтва, вдосконаленню їх професійної підготовки.

У працях О.О.Апраксіної, Л.Г.Арчажнікової, Н.Л.Білої, Є.П.Кулінкович, П.М.Ніколаєнко, І.М.Одинокової, Г.М.Падалки, О.П.Рудницької, Н.П.Тимошенко та ін. розкривається специфіка інструментальної, вокально-хорової, диригентської підготовки студентів музичних спеціалізацій педвузів, формування у них музичної культури, творчої активності, естетичних ідеалів, смаків, оцінних суджень.

Актуальність проблеми даного дослідження посилюється у зв'язку з урахуванням своєрідності професійно-педагогічної діяльності вчителя початкових класів і музики, в роботі якого поряд з викладанням предметів гуманітарного та природничого циклів особливе місце посідає музично-естетична діяльність, яка є основним засобом впливу на духовний світ учнів, розвиток їх творчих здібностей, збагачення та розширення емоційно-чуттєвого досвіду. Наявність у вчителя такого профілю здібностей впливати на естетичний розвиток учнів залежить від рівня розвитку його художнього мислення, сформованість якого є запорукою успішної реалізації творчого потенціалу майбутнього вчителя початкових класів у роботі з дітьми.

Розвиток творчих здібностей студентів на музичних заняттях детермінує свіжість мислення, неординарність підходу до різних педагогічних ситуацій. Розвиваючи художнє мислення студентів – майбутніх учителів початкових класів і музики ми сприяємо більш ефективному проведенню ними уроків у загальноосвітній школі завдяки створенню яскравих, переконливих та виразних уявлень про навколишній світ і художнє буття людини.

Методи та умови розвитку художнього мислення студентів засобами образотворчого мистецтва, можливості формування творчих та художньо-

педагогічних здібностей майбутніх учителів розглядаються в дисертаційних дослідженнях О.Є.Колоколової, Г.П.Медведєва, Л.Б.Михаленко, Н.Л.Стариченко, І.А.Павлюка та ін. Проблема формування художнього мислення студентів педвузу засобами музики висвітлена недостатньо. Окремі аспекти даної проблеми розглядаються в працях Н.П.Антонець, Є.М.Бурвіної, Р.М.Гржибовської та ін.

Психолого-педагогічні дослідження з питань підготовки вчителя початкових класів і музики /Н.М.Абутідзе, І.В.Арановська, А.М.Гордійчук, Е.У-С.Гуцало, Г.П.Нестеренко, Т.Ф.Рязанова, Н.О.Швець, Г.І.Шевченко та ін./ свідчать про те, що проблема формування у фахівців цього профілю художнього мислення як важливого складника професійної діяльності ще не стала предметом спеціальних досліджень.

Програми педвузів не передбачають створення системи формування художнього мислення студентів, не вивчені умови, які б дали змогу здійснити таку підготовку спеціалістів, не визначені зміст та методи розвитку художнього мислення студентів.

Таким чином, актуальність проблеми формування художнього мислення студентів засобами музики, її недостатня розробленість у педагогічній літературі зумовили вибір теми дисертаційного дослідження, визначили його об'єкт, предмет, мету та завдання.

Об'єкт дослідження - процес формування художнього мислення студентів факультету підготовки вчителів початкових класів з додатковою спеціальністю "музика".

Предмет дослідження - зміст та структура процесу формування художнього мислення студентів двопрофільної спеціалізації засобами музики в умовах індивідуального навчання в класі основного музичного інструменту.

Мета дослідження полягає в розробці теоретичних та методичних аспектів проблеми формування художнього мислення майбутніх учителів засобами музики.

В основі дослідження лежить гіпотеза, згідно з якою рівень розвитку художнього мислення студентів підвищиться завдяки створенню та реалізації системи педагогічних впливів, здійснюваних в умовах поєднання різних форм роботи і спрямованих на розвиток художнього мислення як цілісної системи взаємопов'язаних компонентів /мотиваційного, змістовного, операціонального/ та рівнів художнього пізнання – перцептивного /інформаційного/, аналітичного, асоціативного, творчого /імпровізаційного/.

Мета та гіпотеза визначили основні завдання дослідження:

1. Визначити науково-теоретичні основи вивчення художнього мислення.
2. Уточнити роль та місце музичного мистецтва у формуванні художнього мислення.
3. Теоретично обґрунтувати критерії і визначити рівні розвитку художнього мислення студентів.
4. Розробити й експериментально перевірити методику формування художнього мислення студентів в умовах педвузу.
5. Виявити педагогічні умови ефективного розвитку художнього мислення студентів у процесі індивідуального навчання в класі основного музичного інструменту; розробити методичні рекомендації щодо його формування в умовах педвузу.

Методологічною основою вивчення проблеми є положення психології, філософії, мистецтвознавства про художнє мислення, специфіку художнього відображення, художню творчість та музичне сприйняття; погляди на природу художнього мислення визначних українських філософів – Ф.Прокоповича, Г.Сковороди, П.Юркевича, Т.Шевченка, І.Франка.

Теоретичною основою дослідження є праці з естетики /А.Л.Андреев, Ю.Б.Борєв, Г.Л.Єрмаш, А.Я.Зісь, П.В.Копнін, Л.Т.Левчук, О.Лілов, В.І.Мазепа, С.Х.Раппопорт та ін./, психології мислення/П.П.Блонський, А.В.Брушлинський, П.Я.Гальперін, Ю.М.Кулюткін, С.Л.Рубінштейн, Г.С.Сухобська, О.К.Тихомиров та ін./, психології художньої творчості та

художнього пізнання /Б.Г.Ананьєв, Л.С.Виготський, О.Н.Лук, Б.С.Мейлах, Я.О.Пономарьов, Г.С.Тарасов, Б.М.Теплов, П.М.Якобсон, Є.Г.Яковлев та ін./, музикознавства /М.Г.Арановський, Б.В.Асаф'єв, Ю.А.Кремльов, Б.Г.Кубланов, Л.Г.Коваль, О.Г.Костюк, Л.А.Мазель, В.В.Медушевський, Є.В.Назайкінський, В.Д.Остроменський, О.П.Рудницька, А.Н.Сохор/, педагогіки /Н.П.Антонець, Л.Г.Арчажникова, Е.М.Бурвіна, Л.В.Григоровська, О.Є.Колоколова, М.Ф.Лучанова, Л.Б.Михаленко, І.А.Павлюк, Н.Л.Стариченко, І.С.Якиманська та ін./.

Для розв'язання поставленої проблеми були використані традиційні для педагогічної науки методи дослідження: теоретичні - аналіз філософської, психолого-педагогічної та музикознавчої літератури; емпіричні - аналіз музично-виконавської діяльності студентів, спостереження, бесіди, опитування, анкетування, аналіз творчих письмових робіт, анотацій та загальні методи емпіричного дослідження - констатуючий та формуючий експерименти; статистичні та математичні методи опрацювання результатів дослідження.

Вказані методи дали можливість визначити стан розвитку художнього мислення студентів педагогічного факультету, керувати його формуванням.

Експериментальна база дослідження. Експериментальною роботою було охоплено 568 студентів та викладачів факультету підготовки вчителів початкових класів з додатковою спеціальністю «музика» Кам'янець-Подільського, Рівненського педагогічних інститутів та Волинського університету.

Програма дослідження здійснювалась у три етапи.

На першому етапі /1988-1991рр./ було вивчено філософську, психолого-педагогічну та музикознавчу літературу з проблеми, визначено рівень її розробленості, зібрано емпіричні дані, сформульовано основні положення, робочу гіпотезу, основні завдання та методи дослідження.

На другому етапі /1991-1993рр./ визначались критерії та рівні розвитку художнього мислення студентів, опрацьовувалась методика їх виявлення, проводився констатуючий експеримент, розроблялась система

розвитку художнього мислення у студентів двопрофільної спеціалізації.

На третьому етапі /1993-1995рр./ було теоретично обгрунтовано та експериментально перевірено систему педагогічних впливів з метою формування художнього мислення майбутніх учителів; проведено формуючий експеримент, опрацьовано його результати.

Особистий внесок автора дослідження полягає в розкритті змісту, структури, особливостей художнього мислення в контексті музичної діяльності студентів, розробці критеріїв та виявленні рівнів його розвитку, створенні системи формування художнього мислення у студентів педагогічного факультету з музичною спеціалізацією.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці критеріїв та рівнів сформованості художнього мислення студентів педагогічного факультету; у визначенні параметрів та ознак, за якими розрізняються рівні розвитку художнього мислення студентів; в обгрунтуванні методів педагогічного керівництва процесом формування художнього мислення майбутніх учителів початкових класів і музики відповідно до рівнів художнього пізнання - перцептивного /інформаційного/, аналітичного, асоціативного, творчого /імпровізаційного/.

Теоретична значущість дослідження полягає у науковому обгрунтуванні змісту та структури процесу формування художнього мислення студентів педагогічного факультету в умовах індивідуального навчання в класі основного музичного інструменту; у визначенні художнього мислення як цілісної системи взаємопов'язаних компонентів та рівнів художнього пізнання; у розкритті специфіки процесу формування художнього мислення майбутніх учителів засобами музики; у виявленні умов реалізації запропонованої системи формування художнього мислення студентів факультету підготовки вчителів початкових класів і музики.

Практична значущість дослідження визначається розробкою методичних рекомендацій для студентів та викладачів музичних спеціалізацій

педвузів щодо формування художнього мислення майбутніх учителів у процесі фахової підготовки; розкриттям системи організації художньо-пізнавальної діяльності студентів, спрямованої на формування художнього мислення; визначенням діагностичних засобів та критеріїв, які дають можливість педагогам встановлювати рівень сформованості художнього мислення студентів; можливістю використання запропонованої системи формування художнього мислення студентів у навчально-виховному процесі факультетів музичних спеціалізацій педвузів, музично-педагогічних училищ, музичних шкіл.

Вірогідність результатів дослідження забезпечена теоретичним аналізом проблеми, науково-теоретичним обґрунтуванням концепції, відповідністю використаних методів предмету, меті і завданням дослідження, поєднанням якісного та кількісного аналізу результатів дослідження; використанням математичних, статистичних методів.

На захист виносяться такі положення:

- художнє мислення є складною структурною системою, яка характеризується тісною взаємодією його компонентів /мотиваційного, змістовного, операціонального/, елементів кожного окремо взятого компоненту та рівнів художнього пізнання – перцептивного /інформаційного/, аналітичного, асоціативного, творчого /імпровізаційного/; цілісність прояву цієї системи забезпечує глибоке та різнобічне розуміння музичних творів студентами у вигляді відображення їх емоційно-образного змісту;

- комплекс визначених критеріїв дає можливість діагностувати рівні сформованості художнього мислення студентів і здійснювати диференційований підхід у процесі поетапного його розвитку;

- ефективність процесу формування художнього мислення базується на врахуванні педагогічних умов: варіативності організаційних форм художньо-пізнавальної, музичної та навчальної діяльності; актуалізації емоційно-мотиваційної сфери студентів; активізації самостійної художньо-пізнавальної та музичної діяльності майбутніх учителів.

А п р о б а ц і я результатів дослідження здійснювалась на науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Рівненського державного педагогічного інституту /1988-1996рр./ та міжвузівських науково-практичних конференціях: м.Рівне /1989, 1990, 1995 рр./, м.Дрогобич /1992 р./, м.Чернігів /1993 р./, м.Тернопіль /1996р./.

В п р о в а д ж е н н я р е з у л ь т а т і в д о с л і д ж е н н я .

Розроблені автором методичні рекомендації з проблеми дослідження впроваджені в Рівненському державному педагогічному інституті в процесі викладання основного музичного інструменту на факультеті підготовки вчителів початкових класів і музики та музично-педагогічному факультеті.

Структура дисертації складається із вступу, двох розділів, висновків, списку основної використаної літератури та додатків. У 3-х додатках подані таблиці кількісного та якісного аналізу даних дослідження.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У в с т у п і обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет та мету експериментальної роботи, сформульовано гіпотезу, основні завдання, визначено основні методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичну і практичну значущість, розглянуто основні положення, що виносяться на захист, подані відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження у педагогічну практику.

У п е р ш о м у розділі – «Формування художнього мислення як педагогічна проблема» – розкрито зміст та суть феномена «художнє мислення», викладено результати теоретичного аналізу філософської, психолого-педагогічної та музикознавчої літератури, розглянуто сучасні підходи до розвитку художнього

мислення особистості, визначено його структурні компоненти, відмінні риси, критерії, ознаки та рівні сформованості його у студентів педагогічного факультету з музичною спеціалізацією.

З метою науково-теоретичного аналізу та визначення суті художнього мислення нами було проаналізовано погляди на його зміст, особливості та структуру у філософських, психологічних, педагогічних та музикознавчих дослідженнях, що дало можливість побудувати похідні поняття, які розкривають основні аспекти та особливості досліджуваного феномена.

У сучасній психології існує принцип диференціації мислення залежно від характеру розумового процесу: наочно-дійове, образне, абстрактно-логічне. На основі вивчення праць А.В.Брушлинського, О.М.Леонтьєва, К.К.Платонова, О.К.Тихомирова, С.Л.Рубінштейна зроблено висновок, що розподіл мислення на три види можливий лише в плані наукової абстракції. На практиці - це складний, дифундуючий, безперервний процес, де вибір характеру мислення визначається типом практичної діяльності.

З часів Арістотеля збереглося переконання, згідно з яким сферою художнього мислення вважається художня творчість. Проте в сучасній психології отримані численні факти, які свідчать, що мислення образами проявляється не тільки в художній творчості, але й в усіх інших видах людської діяльності. Дослідження Л.Л.Гурової, Я.О.Пономарьова, С.Л.Рубінштейна та інших показують, що в процесі психічної переробки інформації образні та вербально-поняттєві компоненти мислення представлені в єдності.

А.Л.Андрєєв робить висновок про гетерогенність, тобто різномірність мислення, яке містить у собі як образні, так і поняттєві елементи. У психології таке мислення розуміється як поліморфне, значення якого, як зазначає О.М.Леонтьєв, полягає в подоланні абсолютного протиставлення внутрішньої теоретичної діяльності і діяльності чуттєвої, думки і практичної дії. Такий погляд на художньо-образне мислення як на єдиний процес, який включає образні і поняттєві елементи, звільняє від необхідності, говорячи про художнє мислення,

додавати визначення образне. Разом з тим, визнання гетерогенності мислення не означає повної тотожності процесів мислення у науці та мистецтві. Мислення, пов'язане з художньою діяльністю, має свою специфіку і однозначно розглядається як художнє.

Естетичний аспект вивчення художнього мислення пов'язаний з аналізом процесів створення та сприйняття художніх цінностей, формування художніх образів дійсності у свідомості автора і їх відтворення у свідомості тих, хто сприймає, розкриттям природи художньої творчості, художнього таланту.

Визначні українські філософи - Ф.Прокопович, Г.Сковорода, П.Юркевич та ін. пов'язували художню творчість з традиціями народного мистецтва, осмисленням проблем людської духовності. Т.Шевченко, Л.Українка, П.Грабовський, М.Коцюбинський, І.Франко розкрили свої погляди на природу художньої творчості, специфіку творчого процесу, художнього образу в контексті соціальних проблем дійсності, підкреслюючи соціальні, пізнавальні та виховні функції мистецтва.

Яскравим взірцем осмислення проблем творчого процесу, природи та специфіки художнього образу є трактат І.Франка «Із секретів поетичної творчості», в якому вчений розглядає проблему художньої творчості у взаємозв'язку і взаємозумовленості естетичних та психологічних підходів. Правомірність такого погляду підтвердилась усім подальшим розвитком естетико-психологічної думки. Тенденція до різнобічного вивчення психічних структур у рамках естетичного аналізу виявляється у розкритті механізмів творчої діяльності людини - уяви, фантазії, інтуїції, асоціативності художнього мислення /А.Г. Ашхарауа-Чоколуа, А.Г.Васадзе, Д.І.Кірнос, Л.Т.Левчук, Ю.В.Юхимик та ін./, неусвідомлюваної психічної активності /Ф.В.Бассін, О.С.Прангішвілі, Д.М.Узнадзе, А.Є.Шерозія та ін./, співвідношення чуттєвого та раціонального в творчому процесі /Б.Г.Ананьєв, О.М.Леонтьєв, Л.С.Виготський, О.Н.Лук, С.Л.Рубінштейн, О.К.Тихомиров та ін./.

Найбільш помітною рисою у вивченні художнього мислення в наш час є

посилення тенденції до розуміння художнього мислення як системного утворення із складною структурою, яка включає різні аспекти, види, компоненти /А.Л.Андрєєв, О.І.Височина, Л.В.Григоровська та ін./, ступені освоєння художніх цінностей /Л.Б.Ітельсон, М.С.Каган, О.Г.Костюк, С.Х.Раппопорт, О.П.Рудницька/.

Стосовно питань природи та типологічних особливостей художнього мислення найбільш повною та обґрунтованою є концепція болгарського дослідника О. Лілова, який вважав художнє мислення естетичною серцевиною індивідуально-творчого процесу, нерозривною єдністю своєрідно співвіднесених між собою емоційних та інтелектуальних елементів. Важливим у дослідженні О.Лілова є те, що він довів наукову неспроможність положення про художнє мислення як мислення «чуттєвими конкретами» і намагався всебічно осмислити положення про визначальну роль інтелектуально-розумових сил у художньому мисленні.

Педагогічний аспект вивчення художнього мислення характеризується пошуком ефективних засобів та умов його формування.

У теоретико-експериментальних дослідженнях у галузі педагогіки художнє мислення трактується по-різному. Так, художнє мислення розглядається як психічний процес відображення емоційно-образного змісту художнього твору, обмежений чуттєвим ступенем пізнання /Т.І.Цвєлих/ і здійснюваний на чуттєвому і раціональному рівнях /В.К.Бєлобородова/. Оптимальні шляхи формування художнього мислення особистості вбачаються в збагаченні художнього і особистого досвіду яскравими враженнями, поповненні асоціативних фондів, розвитку сенсорної сфери /В.Д.Остроменський, Г.П.Шевченко, Ю.В.Юхимик та ін./.

Для іншого підходу характерне інтелектуальне трактування художнього мислення. В теорії музично-естетичного виховання художнє мислення розглядається як один з компонентів цілісного процесу музичного сприйняття, як процес розуміння, усвідомлення змісту музичного твору /О.О.Апраксина,

Н.Л.Гродзенська, О.Г.Костюк, В.В.Медушевський, Г.С.Тарасов, Б.М.Теплов, В.М.Шацька/.

Резерви розвитку художнього мислення вбачаються в науковому обґрунтуванні найбільш досконалих моделей і схем аналізу образного змісту і музичного образу твору, активному використанні аналітичних операцій в процесі аналізу образного змісту твору /Г.С.Дідич, В.Д.Остроменський, О.Я.Ростовський, Т.Є.Вендрова та ін./.

Галузь пошуку шляхів розвитку художнього мислення студентів в умовах педвузу вбачається в активізації їх художньо-пізнавальної діяльності в навчально-виховному процесі /Н.Л.Біла, Л.П.Воєводіна, І.А.Павлюк, О.Є.Колоколова, Л.Г.Медведєв, Н.Л.Стариченко, В.І.Хоренко/, використанні проблемних методів навчання /Н.П.Антонець, Л.Г.Арчажнікова, І.М.Немикіна та ін./.

Аналіз філософської, психологічної, педагогічної та мистецтвознавчої літератури дав змогу визначити художнє мислення як структурно складну систему, яка характеризується тісною взаємодією мотиваційного, змістовного, операціонального компонентів, елементів кожного окремо взятого компонента та інформаційного /перцептивного/, аналітичного, асоціативного, творчого /імпровізаційного/ рівнів художнього пізнання.

Процес формування художнього мислення розглядається нами як процес цілеспрямованого впливу на його структуру і, передусім, на рівні художнього пізнання.

Визначення рівнів художнього пізнання /перцептивного, аналітичного, асоціативного, творчого/ у структурі художнього мислення дещо умовне, оскільки процес є інтегративним, вбирає в себе особливості всіх зазначених компонентів. Між цими рівнями існують стійкі зв'язки: горизонтальні, що відображають шлях художнього мислення від нижчого рівня до вищого, і вертикальні - діалектична взаємодія соціальних детермінант і суб'єктивних факторів, що проявляється у відборі потрібної інформації та засобах її переробки. Кожний з визначених рівнів художнього пізнання є специфічним і

передбачає формування відповідних перцептивних та інтелектуальних вмінь студентів.

Перцептивний /інформаційний/ рівень вказує на наявність у студента певного фонду музично-теоретичних знань і слухового досвіду.

Аналітичний рівень передбачає знання конструктивних закономірностей твору і вміння критично мислити.

Асоціативний рівень виявляє наявність конкретних асоціативних відчуттів, уявлень, творчої фантазії та творчого сприйняття особистості.

Творчий /імпровізаційний/ рівень забезпечує функціонування окремих сторін творчого процесу, є концентрацією потенційних і інтелектуальних ресурсів особистості, необхідних для розуміння змісту конкретного твору: знань, уявлень, досвіду, професійних вмінь.

Визначення структури художнього мислення дало змогу виділити в ході подальшої експериментальної роботи критерії його сформованості. До них належать: виділення суттєвого в творах музичного мистецтва; глибина і цілісність музичного сприйняття, здатність до емоційно-естетичної оцінки; наявність необхідної системи музично-теоретичних знань, понять, термінів, вільне володіння ними та самостійне використання в процесі аналізу музичних творів; емоційна забарвленість, образність мовного висловлювання, зв'язок з емоційним станом і чуттєвими уявленнями; оригінальність, продуктивність творчої уяви, здатність до образних узагальнень, різноманітність асоціацій, багатство образів, їх яскравість, незвичність, фантастичність; вміння інтерпретувати твори, передавати своє розуміння музичної образності твору; здібність до імпровізації.

На основі обґрунтованих критеріїв були визначені рівні сформованості художнього мислення студентів.

Результати експерименту свідчать про те, що до середнього та низького рівнів розвитку художнього мислення відноситься переважна більшість учасників експерименту. Середній рівень мають 36% студентів, низький - 56,5%

і лише 7,5 % студентів мають високий рівень розвитку художнього мислення. Високий рівень розвитку художнього мислення виявлений у студентів, які поєднують асоціативність і емоційність з глибокою емоційно-естетичною оцінкою твору, елементарно-естетичним рівнем музичного сприйняття, сформованими навичками цілісного аналізу музичного твору, характеризується вільним оперуванням системою музичних понять і термінів, образним узагальненням, сформованими імпровізаційними вміннями та навичками. У студентів, які досягли середнього рівня розвитку художнього мислення, спостерігається емоційно-формальний рівень сприйняття, посереднє володіння системою музичних понять і термінів, опора на власний емоційний досвід, недостатньо сформовані навички аналізу образного змісту твору, схильність до імпровізації. Низьким рівнем розвитку художнього мислення характеризуються студенти з елементарно-фрагментарним рівнем музичного сприйняття, низьким рівнем володіння системою музичних понять і термінів, відсутністю образних узагальнень та асоціацій, слабким проникненням у музичний образ і зміст музичного твору.

Таким чином, визначення рівнів сформованості художнього мислення майбутніх учителів початкових класів та музики дало змогу визначити шляхи розвитку цієї якості у студентів педагогічного факультету з музичною спеціалізацією.

У другому розділі – «Педагогічне керівництво процесом формування художнього мислення студентів» – теоретично обґрунтовується система формування художнього мислення студентів, розкриваються зміст та етапи формуючого експерименту, подані результати експериментальної перевірки методики формування художнього мислення майбутніх учителів.

Реалізуючи умови педагогічного керівництва процесом формування художнього мислення студентів, ми спиралися на основні принципи сучасної психолого-педагогічної науки: діяльнісно-особистісний підхід до розвитку студента, визнання активного характеру навчання і мислення, цілеспрямований

та організований вплив на студента, самостійна діяльність його як суб'єкта. Врахування цих принципів дало можливість визначити й обґрунтувати зовнішні /об'єктивні/ та внутрішні /суб'єктивні/ педагогічні умови формування художнього мислення майбутніх учителів, які передбачають формування компонентів та рівнів його структури. Такими зовнішніми умовами є: поетапність формування художнього мислення студентів; варіативність організаційних форм художньо-пізнавальної, музичної та навчальної діяльності; диференційований підхід до розвитку художнього мислення студентів. Внутрішні умови - актуалізація емоційно-мотиваційної сфери студентів; активізація самостійної художньо-пізнавальної та музичної діяльності майбутніх учителів на основі суб'єктно-об'єктних відносин.

Формування художнього мислення студентів передбачає організацію спеціальної системи роботи з метою оволодіння майбутніми вчителями комплексом професійно значущих знань, навичок та вмінь, які є основою формування даного феномена і передбачають послідовність розвитку їх у процесі професійної музичної підготовки.

Експериментальна робота проводилась у чотири етапи відповідно до рівнів структури художнього мислення, на кожному з яких ми прагнули сформувати професійно значущі якості особистості вчителя, реалізувати індивідуальний підхід до розвитку художнього мислення студентів, досягти професійної спрямованості у їхній підготовці.

Перший етап спрямовувався на виховання у студентів вмінь самостійного набуття знань та оперування ними, активізацію їх пізнавально-пошукової та дослідницької діяльності в процесі роботи над музичним твором. Розв'язання цього завдання вимагало багатоаспектної діяльності викладача вузу: активізації сприйняття студента, формування теоретичних знань, які становлять основу поняттєвого апарату художнього мислення майбутніх учителів, створення потреби в пошуково-аналітичній діяльності як засобу педагогічного впливу на студентів.

Для розвитку перцептивного /інформаційного/ рівня художнього мислення використовувались такі методи навчання: проблемний виклад знань, створення проблемних ситуацій, проведення бесід, діалогів. Названі методи сприяли активізації художнього мислення та професійних інтересів студентів.

Метою другого етапу було формування аналітичних вмінь та навичок студентів, які сприяють розкриттю образного змісту музичного твору, осмисленню ролі та значення засобів музичної та виконавської виразності. Формування аналітичного рівня художнього мислення відбувалося в процесі оволодіння ними методами емоційно-сміслового, структурного та виконавського аналізу, виконання письмових творчих робіт про емоційно-образний зміст творів, використання схем і моделей аналізу музичних творів.

У процесі формування асоціативного рівня художнього мислення студентів /третьій етап/ організаційно-методична робота спрямовувалась на розширення фонду асоціативних знань і уявлень студентів, формування естетичних поглядів і смаків, розвиток творчої уяви, фантазії, емоційності, актуалізацію слухових уявлень, вдосконалення навичок емоційно-образної передачі змісту музичних творів, знаходження художніх зв'язків різних видів мистецтва. Основними методами визначались аналогії, порівняння, зіставлення, знаходження спільності, творчі вправи і завдання. Головним методом розвитку асоціативної сторони художнього мислення був порівняльний аналіз творів мистецтва.

Основне завдання четвертого етапу - формування творчого /імпровізаційного/ рівня художнього мислення – активізація самостійних творчих механізмів особистості, розвиток імпровізаційних вмінь та навичок студентів у процесі читання нот з аркуша, транспонування, підбору на слух, створення супроводу, виконання творчих вправ і завдань в умовах індивідуального навчання в класі музичного інструменту.

У ході формуючого експерименту простежено динаміку рівнів сформованості художнього мислення студентів педагогічного факультету протягом всього періоду навчання.

При підведенні підсумків формуючого експерименту порівняння результатів /кількісний і якісний аналіз/ за критеріями сформованості художнього мислення свідчить на користь експериментальної групи. Результати експериментальної роботи підтвердили, що сформувати його можна у всіх студентів, але на різних рівнях. У тих групах, де здійснювалось експериментальне навчання на основі розв'язання художньо-пізнавальних та творчих завдань, адекватних структурі художнього мислення, отриманий більш високий показник розвитку художнього мислення в порівнянні з аналогічним у контрольних групах / див.табл./.

Таблиця

Порівняльний аналіз рівнів сформованості художнього мислення студентів педвузів /у %/

Рівні	За результатами констатуючого експерименту	За результатами формуючого експерименту
Високий	7,5	31,8
Середній	36,0	64,8
Низький	56,5	3,4

Проведене дослідження підтвердило основні положення гіпотези. Експериментальні дані свідчать, що якісному підвищенню рівня розвитку художнього мислення студентів педагогічних факультетів у процесі індивідуального навчання сприяє організація художньо-пізнавальної діяльності студентів у специфічній та цілісній системі, спрямованій на формування рівнів структури художнього мислення - перцептивного /інформаційного/, аналітичного, асоціативного, творчого /імпровізаційного/.

Аналіз письмових робіт та творчих і художньо-пізнавальних завдань виявив, що у студентів експериментальної групи в процесі формуючого експерименту покращується творчий потенціал на заняттях з музичних дисциплін; зростають навички аналізу музичних творів; збагачуються прийоми зіставлення, порівняння, аналогій, виникають більш повні уявлення про художній образ;

рівень сприйняття художнього образу характеризується якісно новими показниками; збагачується фонд асоціативних зв'язків; активізуються самостійні творчі механізми.

Аналіз результатів формуючого експерименту підтвердив, що для підвищення рівня розвитку художнього мислення студентів у навчальному процесі педвузу доцільно використовувати комплексні умови, спрямовані на цілісне осягнення музичного мистецтва, і враховувати взаємозв'язок з іншими видами мистецтва, послідовність і динамічність розвитку індивідуальності майбутнього спеціаліста, цілеспрямованість педагогічного керівництва процесом формування художнього мислення студентів на основі їх активної самостійної пізнавальної діяльності.

Експериментально перевірена методика дає можливість підготувати студентів до подальшої творчої діяльності, сприяє накопиченню, систематизації, глибокому усвідомленню ними музичної інформації, а також використанню в професійно-педагогічній діяльності набутих знань, вмінь та навичок.

Одним з етапів дослідження була перевірка ефективності запропонованої методики, спрямованої на формування художнього мислення студентів. З цією метою використовувались спеціальні методи статистичної обробки, якісний та кількісний аналіз отриманих даних.

Основним методом був обраний лабораторний експеримент, в якому брали участь студенти II-курсу педагогічного факультету з додатковою спеціальністю «музика» Рівненського педагогічного інституту /експериментальна група/ та Волинського університету /контрольна група/. Експеримент відбувався в умовах індивідуального навчання /в класі фортепіано/.

В експериментальну групу ввійшли студенти, які працювали за запропонованою методикою, в контрольну - студенти, які навчалися за традиційними методами. Зіставлення роботи груп у ході експерименту дало можливість дослідити вплив системи художньо-пізнавальних та творчих завдань

на формування рівнів структури художнього мислення і виявити закономірності навчального процесу. Перевірка результатів відбувалася на основі порівняння та аналізу рівнів розвитку художнього мислення реципієнтів контрольної та експериментальної груп. Підготовка наявних навчальних груп до включення в педагогічний експеримент проводилась на відборі досліджуваних, які знаходяться на одному рівні культурного та освітнього розвитку на одному етапі навчання.

Запропонована методика дослідження передбачала оцінювання за такими показниками:

- 1) уявне прочитання нотного тексту;
- 2) розв'язання творчих та художньо-пізнавальних завдань /емоційно-смісловий, структурний, порівняльний аналіз/;
- 3) виконання музичного твору.

На прикладі порівняння статистичних значень середніх оцінок за цими показниками відмічається ріст середньоарифметичних даних. У контрольній групі він становить 4,500 балів , в експериментальній - 6,615 балів.

Результати експериментальної роботи дають підстави зробити такі висновки.

Формування та розвиток художнього мислення студентів - майбутніх учителів початкових класів і музики – це формування та розвиток у них усіх видів процесу мислення: образного, абстрактно-логічного, наочно-дійового; усіх розумових операцій: аналізу, синтезу, порівняння, абстракції, конкретизації, узагальнення в процесі засвоєння музично-теоретичних знань та практичних вмінь і їх використання в професійній діяльності.

Вирішення завдання цілеспрямованого формування художнього мислення студентів неможливе без дослідження його структури. У зв'язку з цим нами була здійснена спроба структурування художнього мислення та визначення його рівнів і компонентів. Процес художнього мислення ми розглядаємо як особливий вид діяльності і як цілісну систему, яка характеризується тісною

взаємодією всіх його компонентів /мотиваційного, змістовного, операціонального/, елементів кожного окремо взятого компоненту та рівнів художнього пізнання – перцептивного /інформаційного/, аналітичного, асоціативного, творчого/ /імпровізаційного/. Визначення структури художнього мислення дало можливість виявити у ході подальшої експериментальної роботи специфічні критерії для діагностики рівнів його формування у студентів і здійснити диференційований підхід у процесі поетапного його розвитку.

Можливість педагогічного керівництва процесом формування художнього мислення полягає у використанні спеціальної системи методів аналізу образного змісту музичних творів, методів проблемного навчання, методів активізації художньо-пізнавальної діяльності студентів, збільшенні самостійних видів робіт та стимулюванні активних форм самостійного засвоєння ними матеріалу.

Ефективність формування у студентів художнього мислення ґрунтується на врахуванні певних педагогічних умов: поетапності формування художнього мислення студентів, варіативності організаційних форм художньо-пізнавальної, музичної та навчальної діяльності, диференційованому підході до розвитку художнього мислення студентів, актуалізації емоційно-мотиваційної сфери студентів; активізації самостійної художньо-пізнавальної та музичної діяльності майбутніх учителів на основі суб'єктно-об'єктних відносин.

Результати формуючого експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики формування художнього мислення студентів в умовах педвузу засобами музики і можливість використання її в навчально-виховному процесі факультетів підготовки вчителів початкових класів і музики в педагогічних вузах, на музично-педагогічних факультетах, у музично-педагогічних училищах та музичних школах у курсі викладання музичного інструменту.

Розроблена на основі проведеного дослідження програма формування художнього мислення студентів передбачає включення в програми з усіх

дисциплін музично-теоретичного та художньо-естетичного циклів творчих вправ і завдань, спрямованих на формування художнього мислення майбутніх учителів початкових класів і музики.

Дисертація не вичерпує всіх аспектів проблеми формування художнього мислення студентів педвузу. Подальшого дослідження та наукового обґрунтування потребують питання професійної підготовки студентів-майбутніх учителів до формування художнього мислення учнів різних вікових категорій засобами музичного мистецтва; дослідження впливу інших спеціальних та методичних дисциплін на його формування.

Основні положення роботи відображено у таких публікаціях:

1. Музыкально-педагогический анализ произведений по слушанию музыки в общеобразовательной школе: Методические рекомендации для студентов педагогического факультета в курсе "Практикум по школьному репертуару". - Ровно: РГПИ, 1988. - 27 с.

2. Розвиток музичного мислення студентів у концертмейстерському класі // Проблеми професійної підготовки вчителя музики: Тези допов. міжвуз. наук. - прак. - конф. - Ч.4. - Рівне, 1990. - С.6-8 /у співавт./.

3. Професійна підготовка студентів у процесі вивчення шкільного пісенного репертуару: Методичні рекомендації. - Рівне: Облполіграфвидав, 1990. - 29 с. /у співавт./.

4. Використання педагогічних ідей В.О.Сухомлинського в процесі формування художнього мислення студентів // Використання педагогічної спадщини В.О.Сухомлинського в навчально-виховному процесі школи і вузу: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. - Рівне, 1993. - С. 138 - 139.

5. Педагогічні аспекти формування художнього мислення майбутніх музикантів-педагогів // Українська культура: минуле, сучасне та шляхи розвитку: Міжвуз. зб. наук. праць. - Рівне, 1994. - С.155 - 164.

6. Про шляхи формування художнього мислення студентів педвузу засобами музичного мистецтва // Організаційно-дидактичні умови забезпечення

неперервної психологічної і педагогічної підготовки учителів і студентів: 36. матеріалів міжвуз.наук.-практ.конф. - Рівне, 1995.-С.104-105.

7. Використання навчальних ігор у процесі формування художнього мислення студентів педвузу // Актуальні проблеми впровадження нових педагогічних технологій та інновацій у навчальний процес сучасної школи: Матеріали міжвуз. наук.-практ. конф. - Рівне, 1995. - С.113 - 114.

8. Проблемні методи навчання як фактор активізації художнього мислення студентів-майбутніх учителів // Сучасна початкова школа: проблеми,пошуки, знахідки: Матеріали міжнар. наук.-практ.-конф. - Ч.2. - Тернопіль, 1996. - С. 136 - 137.

9. Формування художнього мислення майбутніх учителів засобами музичного мистецтва: Методичні рекомендації для студентів та викладачів музичних спеціалізацій педвузів. - Рівне: РДПІ, 1996. - 59 с.

JAKOVENKO L.P. Formation of artistic thinking of the students of the pedagogical department by means of musik.

The dissertation for conferring degree of the Candidate of Pedagogical Sciences. 13.00.04 - professional pedagogics. Institute of Pedagogics and Psychology Professional Education of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, 1996.

A scientifically based system of artistic and cognitional activity of students` is maintained. It contains opportunities of realization of students` creative potentials in the process of mastering values of musical arts.

The ways of formation of pedagogical department students` artistic thinking with additional speciality «music» are analyzed. This process implies the condition of individual studying in a class of main musical instrument and is to be directed to developing of artistic thinking as a complete system of interrelated components /motivational, contentional, operational/ and layers of artistic cognition – perceptual /informational/, analytical, associative, creative /improvisational/.

ЯКОВЕНКО Л.П. Формирование художественного мышления студентов педагогического факультета средствами музыки.

Диссертация в виде рукописи на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.04 - п р о ф е с с и о н а л ь н а я п е д а г о г и к а. Институт педагогики и психологии профессионального образования Академии педагогических наук Украины, Киев, 1996.

Защищается научно обоснованная система художественно-познавательной деятельности студентов, содержащая в себе возможности реализации творческого потенциала студентов в процессе усвоения ценностей музыкального искусства.

Анализируются пути формирования художественного мышления студентов педагогического факультета с дополнительной специальностью «музыка», осуществляемые в условиях индивидуального обучения в классе основного музыкального инструмента и направленные на развитие художественного мышления как целостной системы взаимосвязанных компонентов /мотивационного, содержательного, операционального/ и уровней художественного познания – перцептивного/информационного/, аналитического, ассоциативного, творческого /импровизационного/.

Ключові слова: художнє мислення, емоційно-образний зміст, художньо-пізнавальна діяльність, багаторівнева структура, перцептивний /інформаційний/, аналітичний, асоціативний, творчий /імпровізаційний/ рівні.

Видавнича фірма "Ліста" (м.Рівне) – комп'ютерний набір, верстка і друк
Жовтень, 1996 р.

430838

A 36022

AB 36.022